حالێ مە تەفەحوس بکە بێژە کو ئەسیروو
ئەز بۆ تە مە غمخوەر

***

چین چین د مەشن بسکێ ل سەر گولشەنێ ڕوخسار
مانەندێ دو شەهمار
گەه گەه دخشن زولفێ ل سەر قەوسێ دو ئەبروو
مانەندێ دو شەهپەر

***

من گۆتێ: د وەقتێ سەحەرێ ئەو چ تە دا من
ئەی سەروێ قەدا من!
گۆ: ما تو نزانی چیيە من دا تە فەقیروو
(أَعْطَيْتُكَ كَوْثَر)

***

هندێ مەلەک و حوور و پەری بێنە تەماشا
(حاشا ثُمّ حاشا)
کەنگی دبن ئەو لائیق و هەڤرەنگێ دو ئەبروو
ئەی دل مەکە باوەڕ

***

یارێ ژ دەرێ مەیکەدەئێ من مەکە بێ بار
ئەی سەییدێ موختار
ساقی کو تو وی (أَشْهَدُ بالله)ی د ئیروو
(خانی) بوویە مەی خوەر

لەم موستەزادەدا خانی وەسفێکی ڕووکەشی ئاسایی ئامێزی دلبەری دەکا، هەر ئەو وێنە بەراوردیانە بەکاردێنێ کە لە غەزەل و قەسیدەکانیدا هاتوون، هەندێکیان لە داهێنانی شاعیرن، هی دیکەیان لەژێر کاریگەری شیعری ئیسلامەوی نەتەوە موسوڵمانەکانی هاوسێی کوردن.

مولەممەع

مولەممەع هونەرێکی شیعرییە پێوەندی بەڕوخساری شیعرەوە هەیە لەڕووی زمانەوە. شاعیری کورد هەندێ جار دوو زمان بەکاردێنێ بۆ هۆنینەوەی غەزەلێک یا قەسیدەییێک، بێگومان زمانی یەکەمیان کوردی دەبێ، دووەمیان یەکێ لە زمانانی عەرەبی و فارسی و تورکی عوسمانی. جاری وا هەیە لە

شیعرێکدا سێ زمان بەکاردێنێ، هەندێ جاریش دەگاتە چوار زمان، واتە زمانی کوردی و هەرسێ زمانی هاوسێیانی نزیکی کورد، عەرەب و فارس و تورکی عوسمانی.

خانی لە مولەممەعێکدا هەر چوار زمانەکە بەکاردێنێ، شیعرەکەی لەسەر بنج و بناوانی چوارین داناوە بەمەرجێک دێڕەکانی چوارینی یەکەم لەسەر یەک قافیەن (ا ا ا ا)، بەڵام چوار چوارینەکەی دیکە، سێ نیوە دێڕی یەکەم و دووەم و سێیەم لەسەر یەک قافیەن، نیوە دێڕی چوارەم لە هەموویاندا دەگۆڕێن و دەچنەوە سەر قافیەی چوارینی یەکەم (ا ا ا ب). شیعرەکە بریتییە لە پێنج بەند (چوارین) دێڕی یەکەم عەرەبی و دێڕی دووەم فارسی و دێڕی سێیەم تورکی عوسمانی و دێڕی چوارەم کوردییە.

شیعرەکەی خانی بەم جۆرە هاتووە:

فاتَ عُمْري في هواكَ ياحبيبي كُلّ حال
آه و نالم همدمم در فراقت ماه سال
گر بنم قانم دلرسن چوقدن اولمشدر حلال
دین و ئەبتەر بووم ژ عیشقێ من نەمان عەقل کەمال

***

أنتَ فكرٌ في فُؤادي أنتَ روحٌ في الجسد
لشكر غمهاى تو ملك دلم ويران كرد
داده گلدم عشق آلندن إسترم سندن مدد
وان تەتاران برنە یەغما عەقل و دین و مولک و مال

***

طالَ غَمِّى زاد هَمِّى شاع سرِّى في الملا
تشنەاى جام وصالم چون شهيد كربلا
يوقسه سن ديوانه أولدن نيجه حالم أى دلا
یا ژ نووڤە عیشوەیەک دا من حەبیبا چاڤ کەژال

***

بِتُّ هِجْراناً حَبيبي لَسْتَ مِنِّى عالِماً
هر دم أز درد فراقت غافلى أز حال من
جان و دلدن عرض قلدم حالمى جانانه بن
عەرزوحالا من تو غافیل قەت نەپرسی عەرزوحال

***

هَل لنا من نعمـةِ الوصْلِ حبـيـبـي مِن نَصـيب

اوفـتـاده ام بر درت بيـچـاره سـرگـردان غـريب

درد من چوق ليک سندن اونه يوق هيچ برطبـيب

ئەی تەبيبێ من دەوائێ دەردێ (خانی) هەر ويسـال

لێرەدا دێرە شيعرە عەرەبی و فارسی و توركييە عوسمانييەكان وەردەگێڕينە سەر زمانی كوردی و لەگەڵ دێڕی چوارەمی كوردييەكان دووبارە دەيانئووسينەوە:

لە هەموو حاڵێكدا ئەی خۆشەويستم تەمەنی من بەدڵداريی تۆوە چووە سەر
ئاه و ناڵەم هاودەمم بوون لە دووری تۆوە بەساڵ و مانگ
ئەگەر خوێنی منت گەرەكە لەمێژە بۆت حەڵاڵ بووە
دين و ئەبتەر بووم ژ عيشقێ من نەمان عەقل و كەمال

***

تۆ هزری لەناو دڵمدا، تۆ گيانی لەناو لەشمدا
لەشكری غەمەكانی تۆ مولكی دڵمی ويران كرد
لە دەست عيشق هاوارم لێ هەڵسا يارمەتيم لە تۆ گەرەكە
وان تەتاران برنە يەغما عەقل و دين و مولك و مال

***

غەم درێژەی كێشا و زيادی كرد، نهێنيم لەناو خەڵكيدا ئاشكرا بوو
تينووی جامی گەيشتنم بەتۆ وەک شەهيدی كەربەلا
ياخود تۆ شێت بووی، لە چی حاڵێک دام ئەی دڵ
يا ژ نووڤە عيشوەيێک دا من حەبيبا چاڤ غەزال

***

من لە دەردی دووريم ئەی خۆشەويستم، تۆ بەمن نازانی
هەردەم لە دەردی دووريت، تۆ لە حالی من غافلی
بەگيان و بەدڵ حاڵم عەرزی تۆ كرد ئەی خۆشەويستم
عەرزوحالا من توغافيل قەت نەپرسی عەرزوحال

***

ئايا بەشمان لە خۆشيی گەيشتن بەخۆشەويست هەيە ئەی دلبەری من
لەبەر دەرگات بێچارە و سەرگەردان و غەريب كەوتووم
دەردم زۆرە، بەڵام لە تۆ زياتر هيچ پزيشكێكی بۆ نييە

ئەی تەبيبێ من دەوائێ دەردی (خانی) هەر ويسال

غەزەل و قەسيدەكانی خانی ڕێ خۆشكەرەوە بوون بۆ پەيدابوونی گەلێ بابەتی ديكە لە بزووتنەوەی شيعری كوردی لە كوردستانی باكووردا لە دوای دابەشكردنی كوردستان لە ئەنجامی جەنگی چالديران (١٥١٤)دا.

بەرهەمی شيعری لەناو لاپەڕەكانی ديوانی خانيدا بەگشتی مەرجی شاعيرييەتی ئەو فرەزەندەن، چونكە نموونەی بەرز و ڕەوان و بێ وێنەی شيعری كوردين، كەچی لەگەڵ ئەوەشدا خانی بە«مەم و زين» دەناسرێ و لە يەكتری جياناكرێنەوە.

مەم و زين
لەڕووی ڕوخسارەوە

چيرۆكی شيعری (ئيپيک) وەک بەرهەمێكی ئەدەبی مێژوويێكی گەلێ كۆنی هەيە، دەتوانين بڵێين ئەم جۆرە هونەرە ميللييە لەگەڵ ژيانی ئادەمزادی ناو ئەشكەوت پەيدابووە، لەو سەردەمانەدا تۆمار نەبووە، دەماودەم گێڕاويانەتەوە.

ئەم بابەتە بەرهەمە لەناو نەتەوە موسڵمانەكاندا باو بووە، ميراتێكە پێش دەوری ئيسلام لەباب و باپيريانەوە بۆيان ماوەتەوە، مێژووی ئەدەبی نەتەوە و ميللەتە ئێرانييەكان و هيندۆ ئێرانييەكان و توركی عوسمانی و توركە مەغۆلەكان بەچيرۆكی شيعری ڕازاونەتەوە. لە ئەدەبی كورديدا چيرۆكی شيعری يەكێكە لە بابەت و هونەرە خۆشەويستەكانی ناو خەڵک. سەرچاوەی چيرۆكە شيعرييەكان لای كورد و لای هاوسێكانی لە دوو جێگە هەڵدەقوڵێن، يەكێكيان لە ناوەوەيە، واتە خۆماڵی، ئەوی ديكەيان لە دەرەوەيە، واتە بێگانە، لەبەر ئەوە دەبينين گەلێ چيرۆک لە ناوەوەن، لە بنجدا يەک بابەتن، بەڵام هەريەكەيان بەجۆرێک لە ڕووی هونەرييەوە خراونەتە بەرچاو، وەكو «شيرين و فەرهاد» و «شيرين و خوسرەو» و «لەيلا و مەجنوون» و «مەنيجە و بيژەن» و گەلێكی ديكە. ئەوە ئاشكرايە لە كاتێكدا چيرۆكی ميللی فۆلكلۆری عەرەبی «لەيلا و مەجنوون» لە لای عەرەبەكان خۆيان بايەخی پێ نەدراوە، بەڵكو هەر دانی پێدا نەهێنراوە وەكو بەرهەمێكی بەرز دەبينين ئەمە بووە بەسەرچاوەيێكی يەكجار گرنگ بۆ داهێنانی شيعری ڕەسەن لە چوارچێوەی چيرۆكدا. بەم پێيە كۆمەڵێک چيرۆكی شيعری بەرزمان لەبەردەست دايە لە ئەدەبی كورديدا لەلايەن شاعيرانی كوردی ناوچە جياوازەكانی كوردستان هۆنراونەتەوە بەناوی چيرۆكی شيعری «لەيلا و مەجنوون».

چيرۆكی شيعری ڕۆژهەڵات بە ناوەرۆک لە ژيانی ئادەمزاد دەدوێ، بە ڕوخسار زمان و ئاواز و مۆسيقايێكی وای تێدايە سەرنجی گوێگر ڕادەكێشێ بۆ مانا. لەناو ئەم چيرۆكە شيعريانەدا ناوەرۆكی دڵداری بەسەر هەموو ئەوانی ديكەدا زاڵە. ئێمە دەتوانين چيرۆكی شيعری كۆمەڵايەتی و سوارچاكی و ئەفسانەيی و دڵداری و ئايينی و سۆفيزمی و هی تر لە ئەدەبی نەتەوەكانی ڕۆژهەڵاتدا بەدی بكەين.

ڕەنگە ئەم قسەيەمان بۆ مەبەستێكی ئەكاديمی و ڕوون كردنەوە بێ بۆ ئەدەب دۆستان و قوتابيانی

ئەدەب، ئەگەر نا هەر بابەتێک لە چیرۆکی شیعریدا کە دیاری جۆرەکەی دەکا وەکو ئەوەی بڵێین چیرۆکەکە دڵدارییە، هەر لەو چیرۆکەدا وێنەی ژیانی گشتی ئادەمزاد دەبینرێ وەک چاکە و خراپە، جوانی و ناشیرینی، بەدبەختی و بەختیاری.

چیرۆکی شیعری «مەم و زین»ی خانی یەکێکە لەو چیرۆکانەی بووە بەشانازی ئەدەبی کوردی و ئەدەبی ڕۆژهەڵات و ئەدەبی هەموو گێتی لە ڕووی نرخی ئیستێتیکییەوە بەرامبەر بەشاکارەکانی ئەدەبی عالەمی دەوەستی.

مەم و زینی خانی و مەمی ئالانی میللی

چیرۆکی مەم و زین گێڕانەوەیێکی ئەدەبی میللی سەرزار بووە بۆ ماوەیێکی زۆر پێش سەردەمی ژیانی ئەحمەدی خانی. چیرۆکەکە هەرچەندە بەناوی مەم و زین ناوبانگی دەرکردووە بەڵام بەناوی «مەمی ئالان»یش ناسراوە، ئەمە چیرۆکێکی فۆلکلۆری نەتەوەی کوردە وێنەی ئێش و ئازار و هیوا و ئامانجەکانی دەکێشێ.

چیرۆکی ناوبراو لە هەموو ناوچەکانی کوردستان بەدرێژایی ڕۆژگارێکی زۆر درێژ لە ناوەوەیە بەدیالێکتە جیاوازەکانی زمانی کوردی. گۆرانیبێژانی میللی هەوڵیان داوە بەشیعر و پەخشان و گۆرانی چیرۆکەکانیان بگەیەننە ئەنجام. بێگومان لە ناوەرۆکی گۆرانی و چیرۆکەکاندا جیاوازی بەدی دەکرێ، بەڵام ڕووداو و قارەمانە سەرەکییەکان لە هەموو تێکستە جیاوازەکاندا وەکو خۆیان ماونەتەوە.

لە ڕۆژهەڵاتناسی ئەوروپا لە سەدەی نۆزدەم و لەلای خۆمان لە دەوروبەری جەنگی دووەمی گێتی دەستکرا بەبڵاوکردنەوەی تێکستی ئەدەبی میللی، لەناو ئەمانەدا بایەخێکی زۆر بە«مەمی ئالان» درا.

ئێمە ئەگەر لەم لایەنەوە سەرنجێکی مەسەلەکە بدەین وا دێتە بەرچاومان کە تا ئێستا تێکستێکی یەکجار زۆری ئەدەبی میللی کۆن و تازە لەلایەن کوردناسەکان و خۆمانەوە بڵاوکراونەتەوە، لەناو ئەمانەشدا «مەم و زین = مەمی ئالان» بەشی لە هەموویان زیاترە.

لەو ماوەیەدا لە هەندێ کارەکانی کوردناس و ڕۆژهەڵاتناسەکان دەدوێین و پەنجە بۆ بڵاوکراوەکانیان درێژ دەکەین:

١- تێکستە کۆکراوەکانی کوردناس ئەلبێرت سۆتسین لە شاری سانت پیترسبورگ لە ساڵی ١٨٨٧ بەزمانی کوردی بڵاوکرانەوە، وەرگێڕانی ئەڵمانی ئەو تێکستانە لە ساڵی ١٨٩٠ بڵاوکرایەوە.

٢- گۆڕینی ئەرمەنی تێکستی تری کوردی لە ساڵی ١٨٩٧، وە گۆڕینی کۆمەڵێکی تێکستی دیکەی کوردی لە ساڵی ١٩٠٤ بڵاوکرانەوە.

٣- کۆکراوەکانی تێکستی مەم و زینی فۆلکلۆری لەلایەن زانای ئەرمەنی ئایکوونی لە ساڵی ١٩٠٤ بڵاوکرانەوە.

٤- تێسکستێکی دیکە بەزمانی کوردی و لەگەڵ وەرگێڕانی ئەرمەنی لە ساڵی ١٩٠٤ بڵاوکراونەتەوە، ئەم تێکستە پەخشانە.

٥- تێکستە کۆکراوەکانی زانای ئەڵمان ئۆسکارمان بەزمانی کوردی لە ساڵی ١٩٠٦ بڵاوکراونەتەوە، وەرگێڕانی ئەم تێکستانە بەزمانی ئەڵمانی لە ساڵی ١٩٠٩ لە بەرلین بڵاوکراونەتەوە، ئەم تێکستە بەدیالێکتی کرمانجیی خوارووی ناوچەی موکریانە.

٦- تێکستە کۆکراوەکانی زانای نەمساوی هۆگۆ ماکاش بە زمانی کوردی و ئەڵمانی لە ساڵی ١٩٢٦ لە سانت پیترسبورگ بڵاوکراونەتەوە، ئەم تێکستە بە دیالێکتی کرمانجیی سەرووی ناوچەکانی جزیرە و توور عابدینە.

٧- سێ تێکستی جیاوازی حاجیی جندی و ئەمینی عەبدال بە زمانی کوردی لە شاری یەریڤان لە ساڵی ١٩٣٦ بڵاویان کردوونەتەوە.

٨- تێکستە کۆکراوەکانی زانای ڕووس ئو. ل. ڤیلچێڤسکی بە زمانی ڕووسی لە ساڵی ١٩٣٨ بڵاوکراونەتەوە. ئەوەی پێویستە بوترێ ئەوەیە تێکستە کوردییەکانی ئەم کۆکراوانە لە ئابلوقەدانی شاری سانت پیرترسبورگ (لینینگرادی ئەوسا) لە ماوەی جەنگی دووەمی گێتی لە ناوچوون.

٩- تێکستە کۆکراوەکانی کوردناسی فرەنسی ڕۆژێ لیسکۆ بەزمانی کوردی و فرەنسی لە ساڵی ١٩٤٢ بڵاوکراونەتەوە.

١٠- تێکستێکی تر بە زمانی ڕۆمانی لە ساڵی ١٩٤٢ - ١٩٤٣ بڵاو کراوەتەوە.

١١- تێکستێکی عەبدولمەسیح وەزیر (نووسەری عیراقی) بەزمانی عەرەبی ناوەرۆکی لە «مەمی ئالان»ی فۆلکلۆرییەوە کراوە بەعەرەبی لە ساڵی ١٩٤٢ لە کۆواری «الرسالە والروایە»ی میسری بڵاوکراوەتەوە.

١٢- پێنج تێکستی جیاواز بە زمانی ئەرمەنی لە ساڵی ١٩٥٦ بڵاوکراونەتەوە.

١٣- تێکستە کۆکراوەکانی حاجی جندی بەزمانی کوردی لەساڵی ١٩٥٧ لە شاری یەریڤان بڵاوکراونەتەوە.

١٤- تێکستی «مەم و زین» یا «مەمی ئالان»ی فۆلکلۆری لە کۆکراوەکانی زانای ئەڵمان مارتن هارتمان لەلایەن نووسەری ئەم کتێبە مارف خەزنەدارەوە لە ساڵی ١٩٧٣ لە بەغدا بڵاوکراوەتەوە، ئەوەی شایانی باسە لەم ماوەیەدا ئەوەیە دەسنووسی ئەم تێکستانە لە ساڵی ١٨٩٩ تۆمارکراون و لە نامەخانەی گشتی شاری سانت پیترسبورگ پارێزراون.

ئەمە هەندێ لەو کارانە بوو کە ڕۆژهەڵاتناس و کوردناسانی ئەوروپا گەیاندبوویانە ئەنجام لە بابەت کۆکردنەوە و لێکۆڵینەوە لە «مەم و زین»ی فۆلکلۆری، لای خۆشمان لە ماوەی زیاتر لەو پەنجا شەست ساڵەی دواییدا گەلێ تێکستی ئەدەبی میللی بەگشتی و مەم و زینی فۆلکلۆری بەتایبەتی بڵاوکراونەتەوە.

چیرۆکی میللی «مەم و زین» یا «مەمی ئالان» پێش ئەحمەدی خانی بەشێوەیێکی فراوان لە ناوەوە بووە، ئەحمەدی خانی هەر لە منداڵییەوە گوێی لە گەلێ لەو حیکایەتانەی مەم و زین بوو، بەشیعر و

پەخشان، بەگۆرانی و گێڕانەوە. گومانمان لەوەدا نییە بەشێکی زۆر لە مەم و زین ئەوانەی لەبەر دەستمانن لە سەردەمی خۆیدا خانی بەگۆرانی و حیکایەت بیستوونیەتی، چێژی لێ وەرگرتوون و کاریان تێ کردووە و لە دواییدا حیکایەتەکان بوون بەسەرچاوەی ئیلهامی خانی بۆ نووسینەوەی «مەم و زین»، بەرهەمێکی ئەدەبی ڕەسەنی بەرزی هێنایە ناوەوە هەتا هەتایە کورد شانازی پێوە بکا.

ئەگەر بەراوردێک لە نێوان ناوەرۆکی ڕووداوەکان و قارەمانانی تێکستی چیرۆکی شیعری مەم و زین و حیکایەتە پەخشانییەکانی لەگەڵ ناوەرۆکی «مەم و زین»ی خانیدا بکەین، بەڕوونی ئاشکرا دەبێ لە یەک چوون و لەیەک نەچوون لە نێوان قارەمان و ڕووداوەکانی تێکستە فۆلکلۆرییەکان و «مەم و زین»ی خانیدا هەیە، دەتوانین بە بێگومان کردن ئەوەش بڵێین قارەمانانی تێکستە فۆلکلۆرییەکانی «مەم و زین» لە قارەمانانی «مەم و زین»ی خانی زیاترن.

وێنەکە وەکو لای خوارەوە دەکەوێتە بەرچاو.

قارەمانانی «مەم و زین»ی فۆلکلۆری ئەمانەن:

١- مەم: کوڕی میری یەمەنە.

٢- زین: کچی عەبدەل (ئەبدال) و خوشکی میر زێندینی میری جزیری بۆتانە.

٣- خدر و ئەلیاس (خدر ئەلیاس): پێغەمبەرە.

٤- عەبدەل (ئەبدال): باوکی زین و میری جزیری بۆتانە.

٥- زێندین: کوڕی میر عەبدەل و برای زینە.

٦- بەنگین (بەنگۆ): هاوڕێی مەمە.

٧- ستی: خوشکی زینە.

٨- قەرە تاژدین: وەزیری میر زێندینە.

٩- مەلەک ڕحان: خوشکی بەکر (بەکرۆک)ە.

١٠- بەکر (بەکرۆک): پیاو و سەرکاری میر زێندینە.

١١- گورگین: هاوڕێی مەمە.

١٢- چەکۆ: هاوڕێی مەمە.

١٣- عارف: هاوڕێی مەمە.

قارەمانانی «مەم و زین»ی خانیش ئەمانەی خوارەوەن:

١- مەم: کوڕی میرزا (دەبیر)ی دیوانی میر زێندینە.

٢- زین: خوشکی میر زێندینە.

٣- زێندین: میری بۆتانە، برای زین و ستییە.

٤- بەکر: سەرکار و دەرگاوانی میر زێندینە.

٥- گورگین: هاوڕێی مەم و سەرۆکی پاسەوانانی میر زێندینە.

٦- ستی: خوشکی زینە.

٧- تاژدین: هاوڕێی مەمە و کوڕی ئەسکەندەری وەزیری میر زێندینە.

٨- عارف: ناوی یەکێک لە براکانی تاژدینە.

٩- حەیزەبوون: دایەنی زینە.

١٠- چەکۆ: ناوی یەکێک لە براکانی تاژدینە.

١١- خدر: پێغەمبەرە.

لەمەدا ئەوەمان بۆ دەردەکەوێ حیکایەتە فۆلکلۆرییەکان هەموو قارەمانەکانی «مەم و زین»ی خانییان تێدایە، تەنیا «حەیزەبوون»ی دایەنی زین نەبێ، سەرەڕای ئەمانەش سێ کەسی دیکەی تێدایە لە «مەم و زین»ی خانیدا نین:

١- عەبدەل: باوکی زین و زێندینی میری جزیری بۆتانە، تەنیا ناوی هاتووە و دەورێکی ئەوتۆی نییە.

٢- بەنگین (بەنگۆ): هاوڕێی مەمە.

٣- مەلەک ڕحان: خوشکی بەکر (بەکرۆک)ە.

لەمەدا ئەو ڕاستییەمان بۆ دەردەکەوێ خانی جەوهەری چیرۆکە میللییەکەی وەرگرتووە و کردوویەتی بە یەکێتییێک، چونکە بەسەرهاتەکە لە ئەدەبی میللی سەرزاردا بڵاوە، لەگەڵێ لە ناوچە جوگرافییەکانی کوردستاندا لە ناوەوەیە بەدیالێکتە جیاوازەکانی زمانی کوردی، هەروەها حیکایەت خوان و گۆرانیبێژی کورد بەپەخشان وتوویەتی و بەگۆرانی چڕیویەتی، گێڕانەوەی وایان تێدایە ئەوەندە درێژن شەوانی زستانێکیان دەوێ، کەچی هی واشیان تێدایە لە ماوەییێکی کەم گۆرانیبێژ دەتوانێ ڕووداوەکان بگێڕێتەوە.

ئەم هەموو زانیارییانە بوونەتە هەوێن بۆ خانی و شاکارێکی ئەدەبی بەرزی لێ دروست کردووە.

مەم و زین لەڕووی کێش و قافیەوە

خانی لە هۆنینەوەی چیرۆکی شیعری «مەم و زین» هەموو مەرجەکانی ئەم هونەرەی بەجێ هێناوە کە لە ئەدەبی نەتەوە موسڵمانەکانی هاوسێی کورددا بەرچاو دەکەون لە ڕووی کێش و قافیە و سەرەتای چیرۆک و دابەشکردنی ڕووداو و زانیارییەکانی کە پێوەندییان بەناوەرۆکەوە هەیە بەسەر بەش و فەسڵەکانی چیرۆکەکە.

«مەم و زین»ی خانی لەلایەن کێشەوە هەموو دێڕەکانی لەسەر کێشی هەزەجی شەشی ئەخرەبی مەقبووزی مەحزووفە (الهزج السداسي الأخرب المقبوض المحذوف) (مفعول مفاعلن فعولن)، وەکو:

هەر مـــێـــرەکێ وان ب بەزلی حـــاتەم
هەر مـــێـــرەکێ وان ب ڕەزمی ڕۆســـتـــەم

بەڵام لە هەندێ جێگەدا، لە باتی (مەحزووف)، عەرووز و زەرب مەقسوور دەبن (مفعول مفاعلن فعولان)، وەکو:

دا خەلق نەبێژتن کو ئەکراد
بێ مەعریفەتن، بێ ئەسل و بنیاد

لەڕووی کێشەوە، «مەم و زین» لەسەر بنچینەی مەسنەوی دانراوە، لەبەر ئەوەیە لەو کاتەی ئەم جۆرە هونەرە شیعرییە چیرۆکی شیعری و داستان و مەلحەمەی پێ دەوترێ «مەسنەوی»شی پێ دەڵێن، چونکە لە رووی قافیەوە هەردوو نیوە دێڕی هەر دێڕە شیعرێک لەسەر یەک قافیە دەبن (ا ا)، (ب ب)، (ج ج)... هتد. ئەم جۆرە قافیەیە لە ئەدەبی کوردیدا بۆ شیعری لیریکیش بەکاردەهێنرێ.

دەسنووس و چاپی مەم و زین

ژمارەیێکی زۆر لە دەسنووسی «مەم و زین»ی خانی لە کوردستان و نامەخانە گەورەکانی ئەورووپا پارێزراون. لە سەدەی نۆزدەمدا هەندێ لە ڕۆژهەڵاتناسانی ئەورووپا باسیان لێوە کردووە و ناویان هێناوە، بەڵام کەسیان تێکستی «مەم و زین»ی خانی یا وەرگێڕانی بۆ زمانانی خۆیان بڵاونەکردۆتەوە. بایەخدان بە«مەم و زین» لەلایەن ئەورووپاییان و کەسانی لای خۆمان لە سەدەی بیستەمدا کەوتۆتە ناوەوە.

ئەگەر بمانەوێ شارەزایی لە چاپ و وەرگێڕانەکانی مەم و زین پەیدا بکەین پێویستە ئەم زانیارییانە دەربڕین، چونکە گرنگترین کارن لەم مەیدانەدا.

هەندێ پارچەی «مەم و زین» لە ڕۆژنامە و گۆوارە کوردییەکاندا چاپکراوە، لەمانە گرنگترینیان لەسەر لاپەڕەکانی ڕۆژنامە و گۆواری وەکو «کوردستان – قاهیرە» و «ژین – ئەستەمووڵ» و «هاوار – شام» و هی دیکە بووە.

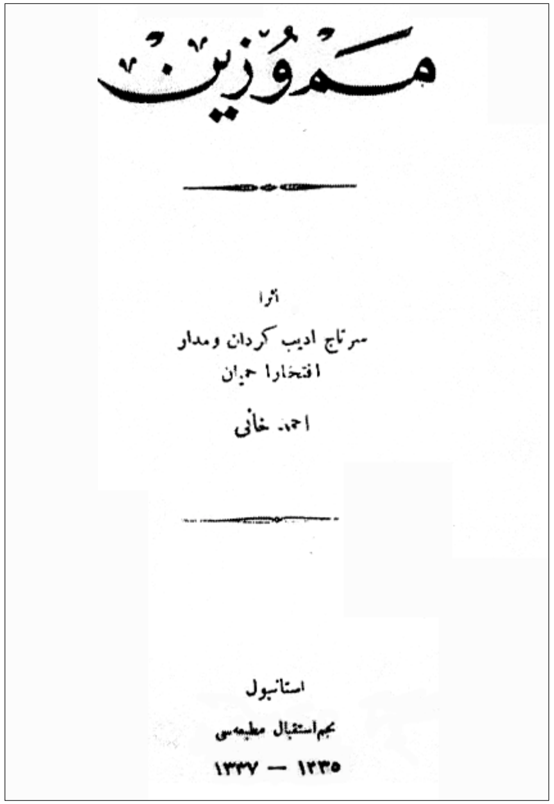

«مەم و زین»ی خانی
چاپی ئەستەمووڵ

بڵاوکردنەوەی «مەم و زین» بەکتێب وەکو لای خوارەوە خۆی دەنوێنێ.

١- بۆ یەکەمین جار «مەم و زین»ی خانی لە ساڵی ١٩١٩ لە ئەستەمووڵ، لە چاپخانەی «نجم استقبال» لەژێر ژمارە (١)ی بڵاوکراوەی ڕۆژنامەی «ژین»ی ئەستەمووڵ چاپکراوە. پێشەکییی بەچوار لاپەڕە لەلایەن هەمزە مۆکسی (١٩٥٨ کۆچی دوایی کردووە)یەوە نووسراوە.

ئەم چاپەی ئەستەمووڵ لەڕووی دەسنووسێکەوە گەیەنراوەتە ئەنجام لە ساڵی (١١٦٥ھ/١٧٥١-١٧٥٢م)دا عەزیزی کوڕی شێر مامزیدی ڕوونووسی کردووە. ئەم چاپەی ئەستەمووڵ یەکێکە لە چاپە هەرە چاکەکانی «مەم و زین» و تا ئێستاش وەک سەرچاوەیێکی گرنگ تەماشا دەکرێ و نرخی ئەدەبی و زانستیی خۆی ون نەکردووە.

لێرەدا پێویستە ئەوە بوترێ ئەوانەی باسی ئەم چاپەیان بەرگوێ کەوتووە و چاویان پێی نەکەوتووە هەندێکیان سوورن لەسەر ئەوەی لەکاتی خۆیدا کەمالییەکان لە دوای چاپکردن هەموویان سووتاند و دانەیێکیش لەو چاپە نەماوە، ئەمەیان بۆ ئەوە بووە هەر کارێکی لەم لایەنەوە کردبێتیان و «مەم و زین»ی ئەستەمووڵیان نەکردبێ بەسەرچاوە کەس گلەییان لێ نەکا. بەڵێ ڕاستە لەگەڵ دەستپێکردنی تیرۆر لەلایەن کەمالییەکانەوە، هەوڵیان دا خەڵک و شارستانیەت و سامانی نەتەوایەتی کورد لەناو ببەن، بەڵام بەتەواوی بۆیان نەچووە سەر و «مەم و زین»ی خانیش زۆری سووتێنرا و کەمی ماوەتەوە.

دەسنووسێکی
«مەم و زین»

٢- چاپی دووەمی «مەم و زین» لە ساڵی ١٩٤٧ لە چاپخانەی «آراس»، لە حەلەب دەرچووە، ئەم چاپە لەسەر کیسەی بەشیر شێخ حەسەن هاشمی کەوتۆتە ناوەوە. دەتوانرێ ئەم چاپەی «مەم و زین» بەبێ کەم و کووڕی بەچاپەکەی ئەستەمووڵ بناسرێ، چونکە بەبێ دەسکاری وەکو خۆی لەسەر چاپی ئەستەمووڵ تیپچن کراوە.

٣- لە ساڵی ١٩٥٤ گیوی موکریانی لە هەولێر چاپێکی دیکەی «مەم و زین»ی خستۆتە نێوەندی ئەدەبی کوردییەوە. لە ڕووی ڕاستی و زانستییەوە نابێ باوەڕ بەم چاپە بکرێ، چونکە بڵاوکەرەوە دەسکاری هەندێ وشە و ڕستەی کردووە، لەمانە هەندێکیان لە سەردەمی ژیانی خانی لە ناوەوە نەبوون.

٤- محەمەد سەعید ڕەمەزان بۆتی کوردی سووریای عەرەبیزانی بەتوانا نویشکی «مەم و زین»ی خانی وەرگێڕاوەتە سەر زمانی عەرەبی و لەساڵی ١٩٥٧ بەناوی «مەم و زین»ەوە لە شام (دیمەشق) بڵاویکردۆتەوە. ئەوەی جێی داغە سانسۆری سووریا هەموو ئەو بەندانەی کە خانی کوردایەتی تێدا کردوون بە بڵاو کردنەوەیان ڕازی نەبووە. بەربەرەکانی کردنی کورد لە سووریا سیاسەتێکی هەمیشەیی و نەگۆڕاوە لە دوای دەستخستنی سەربەخۆیی وڵاتەکە لەپاش جەنگی دووەمی گێتی.

٥- لە ساڵی ١٩٦٢ مارگریت ڕوودێنکۆ لە مۆسکۆ تێکستێکی تەواوی کوردی «مەم و زین»ی بڵاوکردەوە لەگەڵ وەرگێڕانی بۆ زمانی ڕووسی. ئەم چاپە لەسەر بنچینەی تێکستی نۆ دەسنووسی جیاوازی نامەخانەکانی سانت پیترسبورگ کەوتۆتە ناوەوە. ئەم چاپەی «مەم و زین»ی خانی نرخێکی زانستیی هەیە، بەڵام پێویستە هۆشیارانە وەکو سەرچاوەییێک بۆ لێکۆڵینەوە بەکار بهێنرێ چونکە مارگریت ڕوودێنکۆ لەگەلێ جێ لە مانا نەگەیشتووە. هەر ئەویش یەکێکە لەوانەی لەسەر ئەو باوەڕەن تاکە دانەییێکیش لە «مەم و زین»ی چاپی ئەستەموولْ لەبەردەستماندا نییە!

٦- لە ساڵی ١٩٦٨ گیوی موکریانی لە هەولێر جارێکی تر «مەم و زین»ی خانی چاپ کردەوە. ئەم چاپەی لە چاپی (١٩٥٤)ی باشتر دەکەوێتە ڕوو، چونکە هەندێ لەو دەسکارییانەی لە چاپی پێشووی کردبوونی، لەم چاپەدا چاکی کردوون و گەڕاندوونیەتییەوە بۆ ئەسڵەکە.

٧- لە ساڵی ١٩٦٨ محەمەد ئەمین بۆزأرسلان تەواوی تێکستی «مەم و زین»ی لە تیپی عەرەبییەوە گۆڕییە سەر تیپی لاتینی لەگەڵ وەرگێڕانی لە زمانی کوردییەوە بۆ زمانی تورکی بەشێوەییێک لاپەڕەی لای دەستی چەپ (جووت) تێکستی کوردییە، لای دەستی ڕاست (تاک) وەرگێڕانە تورکییەکەیەتی. کتێبەکە لە ئەستەموولْ چاپکراوە. ئەوەی سەرنج ڕادەکێشی بڵاوکەرەوە لە بەشی پێنجەم کە خانی باس لە کورد دەکا ناچار بووە (٢٣) دێڕی لێ لابەرێ، ئەمانە ئەو دێڕانەن کە شاعیر باس لە شا و میر و سوڵتان دەکا بۆ کورد. بۆ زانستییەتی چاپەکەی بڵاوکەرەوە ئەو دێڕانەی لایبردوون جێگەکانیانی بەنوختە پڕ کردۆتەوە، ئیتر سانسۆر دەستی لەم کارەدا نەبووە، بەڵکو بۆزارسلان ژیرانە ئەم کارەی کردووە بۆ ئەوەی کتێبەکە نەسووتێنرێ یا قەدەغە نەکرێ.

٨- محەمەد ئەمین عوسمان لە ساڵی ١٩٩٠ چاپێکی دیکەی «مەم و زین»ی خانی لە بەغدا بڵاوکردەوە. گرنگیی ئەم چاپە لەوە دایە ئیملای نووسینەکەی تازەیە و لە هەموو چاپەکانی پێش خۆی ڕێکوپێکترە، هەروەها مانای وشەکانی لێکداوەتەوە بەهەناسەییێکی فەرهەنگی، جگە لەوەی مانای هەندێ ڕستە و تەعبیری قورسیشی ڕوون کردۆتەوە. ئەم چاپە یەکێکە لە چاپە چاکەکانی «مەم و زین»ی خانی.

چیرۆکی مەم و زین لە ڕووی ناوەرۆکەوە

فەسڵەکانی مەم و زین وەکو لە چاپی یەکەمیدا هاتووە و یەکێکە لە چاپە باشەکان لە (٦٠) فەسڵ پێکهاتووە. بەڕاستی ئەمە هەندێ لە ناوەرۆکی چیرۆکەکە ڕوون دەکاتەوە، ئەوەی پێویستە لێرەدا ئاشکرا بکرێ ئەوەیە چاپی ئەستەموولْ و حەلەب پارێزگاری ناوی فەسڵەکانیان کردووە و وەکو خۆی تۆماریان کردووە، بەڵام لە چاپی محەمەد ئەمین بۆزارسلان و محەمەد ئەمین عوسمان ناوی فەسڵەکان کورت کراونەتەوە.

ئێمە لەم ماوەیەدا ناوی تەواوی فەسڵەکان دەخەینە پێش چاو:

١- فەسڵی یەکەم ناوی بۆ دانەنراوە، بێگومان لەبەر ئەوەیە بەموناجاتی مەزن دەژمێردرێ، وەکو پێشەکی پێشەکیان لە هەندێ چیرۆکی شیعری ڕۆژهەڵاتیدا دەنووسرێ و ئینجا ئەو «موناجات» یا «ئیلاهییات»ە دەنووسرێ کە وەک پێشەکییێکە لە هەموو کارێکی ئەم بابەتانەی بەرهەمی ئەدەبیدا بەکاردەهێنرێ.

٢- تیعدادێ نیعمەت شماری و تیکرارێ شوکر گوزارییا باری د سوورەتێ ئایینەداری و پەردە بەرداریيا پەروەردگاریدا د گەل ئیختیتاما ب موناجاتەک موختەسەرێ کوردی.

٣- د نەعتا قەلەمێ مەسنووعات و سیرڕێ دەفتەری مەوجوودات و عەقلێ مەعقوولات و پێش دەستێ مەخلووقات حەزرەتێ سەیید و لسادات محەمەد ئەلموستەفا (عليه أفضل الصلوات).

٤- ئیستیدعایێ شەفاعەت و ئیستیشفاعێ مەغفیرەتە ژ جەنابی ساحیبی سەریری شەفاعەت د سوورەتی میعراجێ دا ب بال حەزرەتی عیززەت.

٥- ئەشعارا مەدحییەتا تەوائیفی د کوردانە ب شەجاعەت و غیرەتی و ئیزهارا بەدبەختی و بێ تالیعییا وانە دگەل هەندە سەماحەت و حەمییەتێ.

٦- سەبەبی نەزما کیتابە ب ڤێ ئەزمانێ، د سووڕەتێ شەکوایا ژ دەورانێ و گلیا ژ ئەبنایێ د زەمانێ کو ل بال وان یەکسانە هونەرا دانایی دگەل عەیبا نادانێ.

٧- فەهرەستێ سەر ئاغاز کیتابی ئەخبار و ئەشعار نەعتی ئەلقاب و ئاسارە د سووڕەتێ ئیعتیراف و ئیقرارا ب عیجز و ئینکیساری دگەل ئیعتیزارا گوفتارێ.

٨- مەبدەئێ مەقالە د نەعتا حاکمێ بوهتان خودانێ ئیقبال ئەمیر زەینوددین ئیبن ئەمیر ئەبدال دگەل وەسفا هەردو هەمشیرەیێ دوی د ساحیبی جەمال زین و ستی و بێ میسال.

٩- تەحسینا قوماش و کالایێ والایی حوسنا حەبیبانە عموومەن، تەعریزا جەوهەرێ بەهای جەمالا ستی و زینانە مەخسووسەن.

١٠- عەتفێ عەنان و لیجامە ب سەر ئەنجامێ کەلام.

١١- داستانا بەیانا نەوروزا سولتانی تەسمییەیی موسیمی سروور و شادمانی ب مەرسوومێ قەدیمی کوردستانی کو وان دگوتی سەر سال عەد دکرن ب عیدی ویسال.

١٢- ب دەرکەتنا شهریانە ب دەشتی ژ بۆ سەیرانا سەر سال و گشتی.

١٣- مورەخخەس بو ناو شاقان ب بکلکشتا سەر سالی رەغبەت کرا وانە ببازارا حوسن و جەمالێ.

١٤- مولاقی بۆنا تاجدین و مەمییە ب ستی و زینێ موستەغرەق بۆنا وانە د بەحرا عیشق و ئەڤینێ.

١٥- هشیارییا مەمێ و تاجدینێ ژ بێ هۆشی و مەخمووریا شوربێ عیشقێ ئاگاهی و خەبەر دادیا وانە ژ سەبەب و واسیتەیێ و مقێ.

١٦- موعاوەدەتا ستی و زینێ ژ سەرسال و کشتێ ئیستیتلاعا دایەیی لیماجەرا و سەرگوزەشتێ.

١٧- تیکرار ئیستیخبارا دایەیی ژ کنە ماجەرایێ تەسریح تەقریر ئەوانە ژ کەیفییەتا تەئسیرا هەوایی.

١٨- تەفەححوس و تەفائولا دایەیی ژ رمالێ ژ کەشفا حەقیقەتا وی ئەحوالێ.

١٩- دەوڵەت و تەقریرا رمالیە ژ بو پیری موافیق ما فیلزەمیر و موخالیف تەقریری.

٢٠- هەم سوحبەتا و شاقان ب هەم خەلوەتییا موشتاقان واقیفیا ویە ل سەر وەقتێ عوششاقان.

٢١- فیکریانا دایەیی ڤیا دلداران ئاکە کر ناوانە ژ ئیسم و ڕەسمێ بریندااران.

٢٢- شیفا بەخشیا تەبییەیی ل دەردێ عەلیلان شەفەقەت و مەرحەمەتا میرە ل حالێ زەلیلان.

٢٣- عەرووسیا ستی یێ ژ بۆ تاجدین تەهییەیی ئەسبابی شاهیە ژ تەهنیا غەمگینی.

٢٤- مەقالی ئیشتیعالی شەمعی جەمالی مەحبووبە مەقامی ئینتیقالی ئیشتیغالی ویسالی مەتلووبە.

٢٥- ووسوولی کەعبەیی موراد و تەوافە وەحوسوولی مەقسەدی مەرام و زەفافە (وصول کعبهء مراد و طوافه و حصول مقصد مرام و زفافه).

٢٦- حیلە پردازی و فیتنە ئەنگێزیا بەکرە ژ حەسەد و رزیا ل تاجدین کو ب وی سەبەب میر نەدا مەمی زین.

٢٧- نائومێدییا زینییە ژ دەولەتا وەسلەت و حەزرەتی دەرد مەندییا وییە ژ کەربەتا فیرقەت و حەسرەتێ.

٢٨- هەمدەمییا زینێ دگەل غەمان ب سەبەبێ نیفاق و نا ئیعتیمادییا هەمدەمان.

٢٩- موعاتەبیا زینێ دگەل ستی یێ گازندا حووری ژ پەری یێ.

٣٠- موکالەمەیی هەمزاری شەمعە موداوەمەیی خوونڕێزی دەمعە.

٣١- بولبولییا زینێیە دگەل پەروانییا وییە دگەل دیوانەیی.

٣٢- مەجنوونیا مەمییە ژ عیشقا لەیلایی وامیقیا وییە ژ دەردی عەزرایی.

٣٣- موخاتەبییا مەمییە دگەل شەتتی جزیری موجاوییبیا ژ عیشقا بێ نەزیری.

٣٤- موباحیسیا مەمییە دگەل بایی هەواداریا دگەل هەوایی.

٣٥- موجادەلییا مەمییە ب دل گول را موحارەبەیا پەروانەیی ب بولبول را.

٣٦- چوونا میر زێندینە ب سەید و نێچیرێ ئازادییا مەمی و زینە ژ قەید و زنجیرێ.

٣٧- داستانی بوستانی جەننەت نیشان مێرانە کو بوویە مەجمەعولبەحرەینا عیشقا هەردو دلفگاران مەتلەعولنەییرینا حوسنا هەردو گولعوزاران.

٣٨- ڕەهاییا زینێیە ژ قەیدا تەعەلوقا ئەغیاران تەنهایی و تەکەلووما وییە دگەل پەلک و داران.

٣٩- تەقازایی داعییەیی دیداری دلدار و مولاقاتە ژ بۆ مەمی ڕا ژ جەنابی واهیبولمەرام و قازییەلحاجات (تقاضای داعیهء دیدار دلدار و ملاقاته ژ بو ممی را ژ جناب واهب المرام و قاضي الحاجات).

٤٠- فیکریانا میر و میرزانە ژ شکاری سەرخوەشیا مەمێ و زینییە ب مەیا دیداری بێ خەبەرییا وانە ژ سیرڕ داهاتنا میرە د وەقتێ ئێڤارێ.

٤١- ڕابوونا تاجدینە ژ دیوانی د وی دەمیدا سۆهتنا مال مولکانە دەرییا مەمیدا.

٤٢- ئاگاهییا میرە ل عیشقبازی و یارییا مەمی زینان ب ئیفشا و ئیلقایا نەیاران و موزەبزیبینان.

٤٣- شترەنج بازییا مەمێ و میرە ب شەرتی دڵخواز قدانا دامی تەزویرە ژ بۆ کەشفی ڕاز.

٤٤- خولووسییەت و خەلاسییا مەمییە د خەلوەتا زینداندا ژ سیفاتی د حەیوانی موشارەکەت و موشاکەلەتا وییە ب ئەخلاقی د ڕووحانی.

٤٥- مەئیووسییا زینێیە ب سەبەبی مەحبووسییا مەمی مەئنووسییا وییە ب غەم و دەرد و ئەلەمی.

٤٦- تەهەووا تاجدینە ژ غیرەتا برایی مەشوورەتا دگەل برانە ل خەلاسییا بی نەوایی.

٤٧- تەعەسسوبی تەدارکا تاجدین و برانە ب ئەمرێ غیرەتی سورایا وانە ل هەسپی حەمییەتی.

٤٨- تەدبیرا بەکرە ژ بۆ دەفعا مەزەنئە و عینادی تەزویرا وییە ژ ترسا فیتنە و فەسادی.

٤٩- نەسیحەتا ساحیب غەرەزی پڕ مەڕەزی دل کل ژ بۆ میری بێ تەمەییز سادە دل.

٥٠- ڕوخسەت دانا میرە ل دیتنا دڵداری بی هوەش بوونا زینێیە ژ زەوق و شەوقا دیداری.

٥١- تەوسییە و تەدارکا زینێیە ژ بو سەفەرا ئاخیرەتی تەهییئەیی ئەسبابی جیهازە ژ بۆ عەرووسییا جەننەتێ.

٥٢- پەشیمانیا میر زێندینە ل مەحەببەتا مەم و زینان مەرحەمەتا وییە ل حالی نازەنینان مرنا مەمییە ب ئاخەفتنا برینان.

٥٣- تەعزییە و ماتەم و مەرسییە و شیوانا مەمی شەهیدە مرنا بەکری شەقی ب دەستی تاجدینی سەعیدە.

٥٤- ئیلتیماس و ئیستیدعایا زینییە ژ بو بەکری موفسیدرا عوزر خواهییا وییە ژ بۆ ئەوی مولحیدرا.

٥٥- تەجهیز و تەکفین و تەدفینا مەمی مەحرووم غەمگینە هەم نەفەس و هەم قەفەس بوونا ب فەوتا زینا نازەنین و غەم ڕەڤینە.

٥٦- تەسویلی تەفاووت و ئیختیلافی خیلقەتە تەمسیلی تەقازای سورشت تینەت و فیترەتە.

٥٧- میسالی سەرەنجامی بەنی ئادەم و مەئال نە ب حەسەب زاهیری سوورەتی حالە بەلکی موتەعەللیقی باتینی مەعنا و مەوقووفی مەشیئەتی زولجەلالە.

٥٨- ئیسباتی خەواس و کەمالی جەوهەر عیشقە کو کیمیایی ئەکبەر و گوگردی ئەحمەر ژ بۆ خودانی لەورا بەهیمی و درندی و شەیتانی دکەتە ملک د نەفسا ئینسانی.

٥٩- بەیانی مەراتیب و مەداریجی سولووک و وسولێ ئیلا ئەڵڵاه و مەراسیمی فەنای فیللایە و بەقای بیللاهە (بیان مراتب و مدارج سلوک و وصول الی الله و مراسم فنای فی الله و بقای باللهە).

٦٠- خاتیمییا کیتاب و نامەیی د سوورەتی خیتابە دگەل خامەیی هەرچەند غەرەز خەتمی کەلامە لاکین ل موتەکەللیمی ئیهامە.

کە لە خوێندنەوەی ناوی فەسڵەکانی «مەم و زین» دەبینەوە ڕاستییێکی شاراوەی گرنگ دەدۆزینەوە، ئەویش ئەوەیە ئەم ناوانە یا ڕستە ئەدەبییانە بەهەناسەییێکی شیعرایەتی نووسراونەتەوە، نویشکێکی چڕی ناوەرۆکی فەسڵەکان دەخەنەڕوو. هەرچەند ئەم ناوانە لە شێوازی نووسینی خانی دەکەن، بەڵام ئێمە نازانین ناوەکان لە داهێنانی شاعیرن، یا ئەوانەی لە پاشانا دەسنووسی «مەم و زین»یان نووسیوەتەوە، ئەوان ئەم ناوانەیان بۆ فەسڵەکان داناوە! ئەوەی گومانی تێدا نییە ئەوەیە ئەو کەسەی چاپی یەکەمی ئەستەمبووڵی بڵاوکردۆتەوە یا لەو دەسنووسەی تێکستەکانی لێ وەرگیراون ناوی فەسڵەکان تۆمارکراوە، یا خۆی ئەم ناوانەی داناوە. هەرچۆنێ بێ ئێمە مەیلمان زیاتر بۆ ئەوە دەچێ ناوی فەسڵەکان لە دانانی خانی خۆی بێ، یا کەسێکی یەکجار شارەزا لە گێتیی ناوەوەی خانی و چیرۆکی شیعری نەتەوەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست داینابێ.

مەم و زین لە پاڵ دڵداریدا لە ژیانی ئادەمزاد دەدوێ

خانی شاعیرێکە ئەو لایەنەی ژیانی گرتووە ئادەمزاد لە سەردەمێکدا بەختیارە لە کاتێکی دیکەدا لەناو تەم و مژی بەدبەختیدا خنکاوە. وەکو سیاسییێک خۆی پیشان دەدا، بەڵام سیاسەتەکەشی بەشیعرایەتییەوە بەستراوە. واتە ئیستێتیکی شیعرەکانی بە جۆرێک نیشتمانپەروەری و کوردایەتی و سیاسەت دەخەنە بەر چاو، وەکو ئەوەی ئەم بیروڕایانە گۆڕانیان بەسەردا نەیە، بەڵام ئەوەی ئاشکرایە ئەم دیاردانە دەگۆڕێن، لەو حاڵەتەدا ئەگەر بشگۆڕێن لە نرخی شیعرەکان هیچ شتێک کەم نابێتەوە چونکە بەهۆی داهێنانی شاعیر مەسەلە سیاسییەکانی ڕۆژانەش دەبن بەموتلەق.

خانی لە «مەم و زین»دا زاراوەییێکی یەکجار زۆری سۆفیزم بەکاردێنێ، زیاتر خەریکی وەسفی سۆفیزمە، لە چوارچێوەی شەریعەتی ئیسلام نەچۆتە دەرەوە، واتە بەشێوەییێک سۆفیزم بەکاردێنێ وەکو شەریعەت تەماشای دەکا. بەم جۆرە بۆچوون و وێنەکانی لە دەوری زاراوەی سۆفیزمی موسڵمانی دەسووڕێنەوە و ناچنە ناو شیعری داهێنانی سۆفیزم (عیرفانی). بەڕاستیش خانی خۆی ئارەزووی ئەمەی نەکردووە. شتی هەرە گرنگ بیروبۆچوونە سیاسییەکانیەتی لە بارەی چارەنووس و دواڕۆژی کوردەوە.

چیرۆکی شیعری «مەم و زین» وێنەی بەرزی زمانی ئەدەبی کوردییە، شاعیر لەو ڕۆژگارەدا لەوە

گەیشتبوو کە پێویستی سەرشانیەتی زمانی کوردی بپارێزێ و پێشی بخا، چونکە لەو سەردەمانەدا زمانانی نەتەوە داگیرکەرەکان (ڕۆم و عەجەم) سەپێنرابوونە سەر کورد.

مەم و زین شانازی شیعری کلاسیکی کوردییە، ئەم بەرهەمە بەرزە لە لایەن هەموو میللەتەوە پەسەند کراوە، نەک تەنیا لە ڕووی جوانکاری شیعرایەتییەوە بەڵکو لەبەر ئەوەی شاعیر بۆ یەکەمین جار مەسەلەی نەتەوایەتی (کوردایەتی) هێناوەتە ناو شیعرەوە، بۆ ئەم ئامانجە فەسڵی پێنجەمی «مەم و زین»ی تەرخان کردووە. لە دوای ئەوەی پێویستییەکانی سەرەتای چیرۆکی شیعری ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستی گەیاندۆتە ئەنجام، ئەو فەسڵەی بۆ مەبەستێکی تازە تەرخان کردووە، ئەم مەسەلەیە لەم جۆرە شیعرانەدا، لەو سەردەمانەدا باو نەبوو.

زۆر کەس باسیان لە خانی و مەم و زین کردووە، بەڵام ئێمە تەنیا قسەکانی یووسف ئوربێلیی دۆستی کورد بەبەڵگە دێنینەوە:

«... ئەگەر بیر لە نیشتمانپەروەری و لە شاعیرییەتی بکرێتەوە، پێویستە بەراورد لە نێوان سێ شاعیری مەزنی ڕۆژهەڵات بکرێتەوە، فیردەوسیی عەجەم، ڕووستاڤێلیی گورج و ئەحمەدی خانیی کورد، چونکە ئەم شاعیرانە بوون بەشاعیری نەتەوە و شیعرەکانیان بوونەتە گۆرانیی میللەت، هەتا لەناو ئەو کەسانەی تەنیا تیپێکی زمانەکەشیان ناناسن».

مەم و زین بەهەموو قورسایەتییێکی هونەرییەوە دەچێتە ناو درەوشاوەترین چیرۆکی شیعری تراجیدی لەناو بەرهەمی شیعری هەموو نەتەوەکانی گێتی.

گەشتێک لە گێتی شیعرایەتی مەم و زین
موناجاتی مەزن و موناجاتی چیرۆکەکە

ئەم بەشە سەرەتا و فەسڵی یەکەمی «مەم و زین»ە، وەکو قەسیدەییێکی سەربەخۆ دەکەوێتە بەرچاو و دەچێتە ناو بابەتی شیعری موناجات و ئیلاهیياتەوە، بەتایبەتی خانی نازناوی خۆی لە دوا دێڕی شیعرەکەدا بەکاردەهێنی. قەسیدەکە بەم دێڕانە دەست پێدەکا:

سەر نامەیێ نامە نامێ ئەڵڵا
بێ نامی وی ناتەمامە وەڵڵا
ئەی مەتلەعێ حوسنێ عیشقبازی
مەحبووبێ حەقیقی یو مەجازی
نامێ تەیە لەوحێ نامەیا عیشق
ئیسمی تەیە نەقشێ خامەیا عیشق
بێ نەقشێ تە نەقشێ خامە خامە
بێ نامی تە نامە نا تەمامە

نامێ تەیە شاهێ بەیتێ مەقسوود
فیهرستێ موکاتەباتی مەحموود

بەم دێڕانەش دوایی بەشیعرەکە دێنێ:

ئەم غافیل و عاتیل و گونەهکار
مایینە د قەیدا نەفسا ئەممار
نینن مە د قەلبێ فیکر و زیکرەک
ناکەین ب زەبانێ حەمد و شوکرەک
(خانی) کو نەهن ب قەلبی زاکیر
باری بدە وی زەبانی شاکیر

لەگەڵ ئەوەی خانی لەم شیعرەدا شاعیرییەتێکی بەرزی نواندووە، بەڵام گرنگی بەرهەمەکە زیاتر لەوە دایە بۆ یەکەمین جار ئەم بابەتە شیعرە کلاسیکییە ئیسلامەوییەی هێناوەتە ناو ئەدەبی کوردییەوە.

لە موناجاتی سەرەتایی چیرۆکی مەم و زیندا خانی دەڵێ:

ئەی شوکرێ تە جەوهەرا زەبانی
وەی زیکرێ تە سەیقەلا جەنانی
ئەی واحیدێ بێ شەریکێ یەکتا
وەی واجیدێ بێ نەزیر و هەمتا
ئەی باقی یێ بێ زەوالێ دائیم
وەی هادی یێ بێ فەنایێ قائیم
ئەی خالیقێ ئەرز و ئاسمانان
وەی خالیقێ جوملە ئینس و جانان
مولک و مەلەک و فەلەک ب جارەک
بیلجوملە تە چێ کرن تەبارەک

بەم دێڕانەش دوایی بەشیعرەکە دێنێ:

خانی ب نەزانییا خوە دەرحەق
گومراه ببت نە دوورە ئەلحەق
ئیللا کو مەگەر موعین خودا بت
یان ڕەهبەرێ وی موستەفا بت
یارەب تو ب حەققێ موستەفا کەی

(خانی) ب خوە ڕا تو ئاشنا کەی

ئەم برە شیعرەی شاعیریش دەکرێ بەقەسیدەییێکی سەربەخۆ بژمێررێ، ئەگەر خانی دەفتەری دیوانی شیعری بوایە، هیچ گومان لەوەدا نەبوو ئەم پارچە شیعرە و موناجاتە مەزنەکەی پێشوو و هەموو نەعتەکانی «مەم و زین» لە سەرەتای دیوانیدا تۆماری دەکردن.

نەعتی پێغەمبەر

لە دیباجەی «مەم و زین»دا خانی دوو قەسیدەی لە نەعتی پێغەمبەر تۆمار کردووە. لە سەرەتای قەسیدەی یەکەمدا دەڵێ:

ئەشیا ب حەسەب دەلیل و بورهان
نابن چو ئەگەر وجووب و ئیمکان
واجیب یەکە زاتێ کیبریایە
مومکین پڕە جەمعێ ماسیوایە
وی واجیبی مومکیناتی بەرقەع
مومکین وی ژ بۆ خوە کرنە مەتلەع
یەعنی ئەوی ڤی ببت موبەرهەن
حوسنا وی بدەرکەڤت ژ مەکمەن
گەنجینەیێ جەوهەرێ ببت فاش
سابیت ببتن ژ نەقشێ نەققاش

بەم دێڕانەش دوایی بەشیعرەکە دێنێ:

سەد جار ب ژی تە ئەی کەرەم کار
گەر دێ مە هەبن گونەه دو سەد جار
سەد مەرتەبە گەر چ ئەم خرابین
ئەمما ژ تە نائومێد نابین
حەتتا بگەهێتە (خانی)یێ ژار
ناپاک و پەلید و (واجب النار)
ئەو ژی ب خرابی یو سەیینی
دەعوا دەکەتن ب ئوممەتینی
وی بەد عەمەلێ وەکی کیلابان
باری بکە پەیڕەوێ سەحابان

لە قەسیدەی دووەمی نەعتەکەدا خانی گەورەیی پێغەمبەر بەسەر دەکاتەوە و بەنزیکی لە خوداوە هەڵدەڵێ، واتە شیعرەکە وەکو بابەتێک لە بابەتەکانی موناجات دەکەوێتە ڕوو. لە پێشەکییەکەیدا دەڵێ:

ئەی واسیتەیێ وجوودێ کەونەین
شایستەیێ قوربی قابە قەوسەین
شاهنشەهێ تەختگەهێ مەدینە
موعجیز ژ تە ئەو قەدەر مە دینە
سەیرا فەلەکان ل نک تە گاڤەک
فەخرا مەلەکان ژ تە سلاڤەک

بەم دێڕانەش دوایی بەشیعرەکە دێنێ:

ئەلقیسسە بکەی کو دێوێ سەرکەش
تەنها وو تەنێ بچیتە ئاتەش
فیلجوملە مە جوملە خاس و عامان
عاسی یو شەقی یو نا تەمامان
تێکرا ب شەفاعەتا خوە خاس کە
ڤێکرا مە ژ ئاگرێ خەلاس کە

تا ئێرە خانی لەسەر بەرنامەی چیرۆکی شیعری کلاسیکی لاسایی نەتەوە موسڵمانەکان ڕۆیشتووە، سەرکەوتووانە پێڕەوی هەموو دەستوورەکانی ئەم جۆرە شیعرەی کردووە بەتایبەتی لەڕووی ناوەڕۆکەوە.

کەچی خانی لە دوای نەعتی پێغەمبەر دەبوو بچێتە ناو چیرۆکەکەوە، بەڵام ئەم ڕچەی شکاند و باسکردنی مەسەلەی نەتەوایەتی کوردی (کوردایەتی) کردە جەوهەرێک لەو جەوهەرە گرنگ و پێویستانەی دەبێ لە پێشەکیی هەموو کارێکی لەم جۆرەی «چیرۆکی شیعری»دا لەبەرچاوبن. ئەم کردەوەیەی خانی لەم بابەتە شیعرانەدا پێش ئەو ڕووی نەداوە.

لەم ماوەیەدا تەواوی ئەو برە شیعرانە دەخەینە پێش چاو کە بریتییە لە (٩٨) دێڕە شیعر، بەگشتی لە «کوردایەتی» و «سامانی نەتەوایەتی» دەدوێن.

کوردایەتی

خانی لە پێشەکیی ئەو برە شیعرە کۆمەڵایەتی – سیاسییانە لەسەر ڕێ و شوێنی ئەدەبی کلاسیکی دەڕوا، ڕوو دەکاتە مەیگێڕ، داوای شەرابی لێ دەکا، بۆ ئەوەی سەرخۆش بێ، چونکە سەرخۆش بۆی هەیە هەموو نهێنییێک ئاشکرا بکا.

ساقی تو ژ بۆ خودێ کەرەم کە
یەک جورعە مەیێ د جامێ جەم کە

دا جامی ب مەی جیهان نوما بت
هەرچی مە ئیرادەیە خویا بت
دا کەشفی ببت ل بەر مە ئەحوال
کانێ دبتن مویەسسەر ئیقبال
ئیدبارێ مە وا گها کەمالێ
ئایا بووە قابیلێ زەوالێ
یا هەر وەهە دێ ل ئیستیوا بت
حەتتا وەکو دەورێ مونتەها بت

لە دوای ئەوە خانی کۆمەڵایەتی و سیاسەت دێنێتە ناو شیعرایەتییەوە، بێگومان لەو جۆرە شیعرەدا بیر بەسەر خەیاڵدا زاڵ دەبێ، بەڵام شاعیرێکی وەکو خانی توانیویەتی ئەو حەقیقەتە ڕیالیزمییانە بخاتە ناو خەیاڵی شیعری بەرزەوە، جۆرە شیعرێکی پەروەردەیی (دیداکتیکی) هێناوەتە ناو ئەدەبی کوردییەوە.

لە دوای جەنگی چالدیران (١٥١٤) و بۆ یەکەم جار دابەشکردنی خاکی کورد بەسەر هەردوو دەوڵەتەکەی عوسمانی و عەجەم، بیری نەتەوەیی بەشێوەیێکی نوێ کەوتە ناوەوە، هەستکردن بەبوونی نەتەوە بزووتنەوەیێکی ئەدەبی و ڕۆشنبیری لە کوردستانی سەروودا دروستکرد، شاعیرانی وەکو عەلی هەریری و مەلای جزیری و فەقێی تەیران پەیدابوون، کاری ئەوان ئەوە بوو بڵێن کورد هەیە و زمانەکەی ئەو زمانەیە کە ئێمە شیعری پێ دەنووسین.

ئەگەر قۆناغی ئەم شاعیرانە دروستبوونی «هەست» بووبێ، خانی کەوتە دەربڕینی ئەو هەستە و بەپراکتیک خستییە ناو شیعرەکانیەوە، بۆچوونەکانی شاعیر دوو مەسەلەی یەکجار گرنگی ئەو ڕۆژگارەمان بۆ دەور دەکاتەوە یەکەمیان دواکەوتوویی و پەژمردەیی و ژێردەستی و هەژاری میللەتی کورد و دووەمیان داوای سەربەخۆیی لە پێناوی ئەوەی کۆمەڵی بەدبەختی کورد وەربگێڕێتە سەر کۆمەڵێکی بەختیار.

خانی نەبوونی دەسەڵات و فەرمانڕەوایی سەربەخۆ بەهۆی بنچینەیی دادەنێ بۆ هەموو ئەو مەینەتییەی کورد تێیدا دەژی:

قەت مومکینە ئەڤ ژ چەرخێ لەولەب
تالیع ببتن ژ بۆ مە کەوکەب
بەختێ مە ژ بۆ مەرا ببت یار
جارەک ببتن ژ خوابێ هشیار
ڕابت ژ مە ژی جیهان پەناهەک
پەیدا ببتن مە پادشاهەک

شیریٚ هونەرا مە بێتە دانین

قەدریٚ قەلەما مە بێتە زانین

دەردیٚ مەببینتن عیلاجیٚ

عیلمی مە ببینتن ڕەواجیٚ

گەر دیٚ هەبوا مە سەرفرازەک

ساحێب کەرەمەک سوخەن نەوازەک

نەقدیٚ مە د بوو ب سیککە مەسکووک

نە دما وەهە بیٚ ڕەواج و مەشکووک

هەرچەندی کو خالیس و تەمیزن

نەقدەینی ب سکەییٚ عەزیزن

گەردی هەبوا مە پادشاهەک

لائیق بدیا خودیٚ کولاهەک

تەعیین ببوا ژ بۆ وی تەختەک

زاهیر ڤە دبو ژ بۆمە بەختەک

حاسیل ببوا ژ بۆ وی تاجەک

ئەلبەتتە د بو مە ژی ڕەواجەک

غەمخواری دکر ل مە یەتیمان

تینانە دەریٚ ژ دەست لەئیمان

غالیب نە د بو ل سەر مە ئەڤ ڕووم

نەدبوونە خرابەییٚ د دەست بووم

مەحکوومیٚ عەلییە وو سەعالیک

مەغلووب و موتیعی تورک و تاجیک

لەو سەردەمەدا خانی بیری لەوە کردۆتەوە دەسەڵاتدار و فەرمانڕەوا کەسانێکن یا میللەتانێکن کورد لە هەموو لایەنێکی هۆش و فامەوە لەوان کەمتر نییە، لێرەدا پەنا بۆ بەخت دەبا و لە کردگار دەپاڕێتەوە کارێکی وا بکا کوردیش بەختی یار بیٚ. لێرەدا ئەگەر شاعیر بەچاویلکەیێکی میتافیزیکییانە لە مەسەلەکە بیربکاتەوە، لەلاییێکی دیکەوە ڕیالیزمییانە هۆی دواکەوتنی کورد لەوە دەبینیٚ چونکە دەوڵەتی نییە. لەو دیاردەیە سەری سوڕ دەمێنیٚ و دەڵیٚ:

ئەمما ژ ئەزەل خودیٚ ووسا کر

ئەڤ ڕووم و عەجەم ل سەر مە ڕاکر

تەبەعیەت وان ئەگەر چ عارە

ئەو عار ل خەلقیٚ نامدارە

نامووس ل حاکم و ئەمیران

تاوان چیە شاعیر و فەقیران

هەرچی برە شیریٚ دەستی هیممەت

زەبت کر ژ خوە را ب میٚری دەولەت

لەورا کو جیهان وەکو عەرووسە

ویٚ حوکمیٚ ددەستیٚ شیریٚ ڕووسە

لیٚ عەقد و سەداق و مەهر و کابین

لوتف و کەرەم و عەتا وو بەخشین

پرسی ژ دنیٚ من ئەڤ بە حیکمەت

مەهرا تە چ؟ گۆتە من کو هیممەت

حاسیل کو دنیٚ ب شیر و ئیحسان

تەسخیر دبت ژ بۆیی ئینسان

ئەز مامە د حیکمەتا خودیٚ دا

کرمانج د دەولەتا دنیٚ دا

ئایا ب چ وەجهی مانە مەحرووم

بیلجوملە ژ بو چ بوونە مەحکووم

وان گرتی ب شیری شەهریٚ شوهرەت

تەسخیر کرن ب لاد هیممەت

هەر میرەکیٚ وان ب بەزلی حاتەم

هەر میرەکیٚ وان ب ڕەزمی ڕۆستەم

ب فکر ژی عەرەب حەتا ڤەگورجان

کرمانجییە بوویە شبهی بورجان

ئەڤ ڕووم و عەجەم ب وان حەسارن

کرمانج هەمی ل چار کەنارن

هەردوو تەرەفان قەبیلیٚ کرمانج

بۆ تیری قەزا کرینە ئامانج

گوویا کو ل سەر حەددان کلیدن
هەر تائیفە سەددەکن سەدیدن
ئەڤ قولزومێ ڕووم و بەحرێ تاجیک
هندی کو بکەن خورووج و تەحریک
کرمانج دبن ب خوونێ مولەتتەخ
وان ژێک ڤە دکەن میسالێ بەرزەخ
جوامێری یو هیمەت و سەخاوەت
مێرێنی و غیرەت و جەلادەت
ئەو خەتمە ژ بۆ قەبیلێ ئەکراد
وان دانە ب شیر و هیمەتێ داد
هندی ژ شەجاعەتێ غەیوورن
ئەو چەند ژ مینەتێ نوفوورن
ئەڤ غیرەت و ئەڤ عولوووێ هیمەت
بوو مانیعێ حەملێ بارێ میننەت

لەو پارچە شیعرەدا خانی ئەوە دەردەبڕێ گریمان ڕۆژگار یا هەر هێزێکی دیکە ئەگەر ئارەزووی ئەوەی بووبێ تورکی عوسمانی و عەجەم بەسەر ئێمەدا زاڵ بێن و پێویستە ئێمە ببێن بەکۆیلەی ئەوان، دیارە ئەمە شوورەییە بۆ ئێمە، بەڵام تاوانی ئەمە دەکەوێتە سەر ناودارانی نەتەوە، شەرم بۆ فەرمانڕەوا و میرانە، شاعیر و فەقیر تاوانیان نییە. لە هەموو کۆمەڵێکدا و لە هەموو ڕووداو و کردەوەیێک فەرمانڕەوا بەرپرسیارە خەڵکی ناو کۆمەڵ بەرپرسیار نین.

خانی سەری لە حیکمەتی کردگار سوڕماوە، بۆچ کورد دەوڵەتی نییە؟ هەر خۆی لەسەر ئەو باوەڕەیە کە دەبێ سەربەخۆیی خۆی هەبێ چونکە هەموو مەرجەکانی بوونی دەوڵەت لەناو کورددا هەن، بیر و هۆش و فام و مێرخاسی و ئازایی و چاوتێری و کارکردن.

شاعیر مەینەتی کورد لە نەبوونی دەوڵەت دەدۆزێتەوە و دەڵێ:

لەو پێکڤە هەمیشە بێ تفاقن
دائیم ب تەمەررود و شیقاقن
گەر دێ هەبوا مە ئیتتیفاقەک
ڤێکرا ب کرا مە ئینقیادەک
ڕووم و عەرەب و عەجەم تەمامی
هەمیان ژ مەرا د کر غولامی

تەکمیل دکر مە دین و دەولەت
تەحسیل دکر مە عیلم و حیکمەت
تەمییز دبوون ژ هەڤ مەقالات
مومتاز دبوون خوەدان کەمالات

خانی ڕاستییێکی مێژووییمان بۆ دەوردەکاتەوە بەوەی لەناو کۆمەڵی کورددا «یەکێتی» نەبووە، لە سەرەتای مێژووی کوردەوە ئەم دیاردە نالەبارە لەناویاندا بووە، تا سەردەمی خانی.

شاعیر بەو داخەوە سەری ناوەتەوە کە سەربەخۆیی کوردی نەدیوە، گیانی پاکی لەوانەیە هەست بەوە بکا کە ئەو نەبوونی یەکێتییە تا ئێستا لە کۆمەڵی کوردەواریدا لەناو نەچووە.

سامانی نەتەوایەتی

لە خوێندنەوەی ئەم فەسلەی «مەم و زین»دا ئەوەمان بۆ دەردەکەوێ خانی دوو مەبەسی سەرەکی پاڵی پێوە ناوە ئەم چیرۆکە شیعرییە بێنێتە بەرهەم. بەڕاستی لەم کارەیدا هەر دوو مەبەسی پێکاوە. یەکەمیان لە پەنای ئەو دڵدارییەی نەگەیشتۆتە ئەنجام و بەڕاستیش دەبوو نەگاتە ئەنجام و تراجیدییانە کۆتایی پێ بێ، شاعیر دەیەوێ بەشێوازێکی سیمبۆلییانە (ڕەمزییانە) دەردی دڵی خۆی دەربڕێ، هەر ئەمە خۆشی وەکو کارێکی ئەدەبی مەبەسی دووەمی شاعیر دەهێنێتەجێ. لێرەدا خانی وەکو شاعیرانی پێش خۆی و پاش خۆی لە کورد و بێگانە گومانی لەوەدا نییە کە کورد پێویستییەکانی بوونی بەنەتەوەی تێدا هەیە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا شاکاری ئەدەبی بۆ دروست دەکا، یا هیچ نەبێ جۆرە بەرهەمێکی ئەدەبی بۆ دەنووسێتەوە کە نەیبێ، بۆ ئەوەی کەس نەڵێ، لە ئەدەبی کوردیدا چیرۆکی شیعری یا مەلحەمە و ئیپیکی پلە بەرز نییە.

خانی ژ کەمالێ بێ کەمالی
مەیدانا کەمالێ دیتی خالی
یەعنی نە ژ قابیل و خەبیری
بەلکی ب تەعەسسوب و عەشیری
حاسیل ژ عیناد ئەگەر ژ بێداد
ئەڤ بیدعەتە کر خیلافێ موعتاد
سافی شەمراند ڤەخواری دوردی
مانەندێ دەری لیسانێ کوردی
ئینانە نیزام و ئینتیزامێ
کێشایە جەفا ژ بۆیی عامێ
دا خەلق نەبێژتن کو ئەکراد

بێ مەعریفەتن بێ ئەسل و بنیاد
ئەنواعێ میلەل خودان کتێبن
کرمانج تەنێ د بێ حسێبن
هەم ئەهلی نەزەر نەبیێن کو کرمانج
عیشقێ نەکرن ژ بۆ خوە ئامانج
تێکدا نە د تالیبن نە مەتلووب
ڤێکرا نە موحیبن ئەو نە مەحبووب
بێ بەهرەنە ئەو ژ عیشقبازی
فاریغ ژ حەقیقی یو مەجازی
کرمانج نە پڕ د بێ کەمالن
ئەمما د یەتیم و بێ مەجالن
فیلجوملە نەجاهیل و نەزانن
بەلکی د سەفیل و بێ خوەدانن

خانی لەوە گەیشتووە کە کورد بێ بەهرە نییە، توانای ئەوەی هەیە خۆی گەورە بکا و وەک کەسانێک خەڵکی حسێبی بۆ بکەن، بەڵام ئەو هەڵسوکەوتەی بۆ هەڵنەکەوتووە بگاتە ئەو ئەنجامە. سەرکەوتن بەکۆششی سەرداری دڵسۆز دێتە دی، لەو کۆششەشدا ئەو سەردارە و فەرمانڕەوا و کاربەدەستانەی دەوروبەری ئەگەر بەرنامەی پتەوی زانستییانە و دانایانەیان نەبێ، کورد ناگاتە ئەو هیوا و ئامانجەی خانی و گەلێ دڵسۆزی دیکە خەونیان پێوە دیوە.

گەر دێ هەبوویا مە ژ خوەدانەک
عالی کەرەمەک لەتیفە دانەک
عیلم و هونەر و کەمال و ئیزعان
شیعر و غەزەل و کیتاب و دیوان
ئەڤ جنس ب بووا ل باوی مەعموول
ئەڤ نەقدی ب با ل نک وی مەقبوول
من دێ عەلەما کەلامێ مەوزوون
عالی بکرا ل بانێ گەردوون
بیناڤە ڕحا مەلێ جزیری
پێ حەی ب کرا عەلی حەریری

کەیفەک وە ب دا فەقیهێ تەیران
حەتتا ب ئەبەد ب مایی حەیران
چ بکم کو قەوی کەسادە بازار
نینن ژ قوماشێ را خەریدار
خاسما د ڤێ عەسرێ دا کو همیان
مەعشووق و حەبیبە بۆمە هەمیان

خانی دەڵێ: بایی ئەوەندە سامانی گیانیی نەتەوایەتیمان هەیە شانازی پێوە بکەین، بەڵام دام و دەسگا و کەسایەتیمان بڵند نەبووە تا بگاتە ئەو پلەیەی گیانی پاکی شاعیرانی گەورەی وەکو عەلیی هەریری و مەلای جزیری و فەقێی تەیران پێی شاد بێ.

لە پاشانا شاعیر دەکەوێتە ئامۆژگاری و دەربڕینی هەموو ئەو کەموکوڕییانەی بوون بەهۆی دواکەوتنی کورد.

یەعنی ژ تەمەعێ دراڤ و دینار
هەر یەک ژ مەرا وە بوونە دلدار
گەر عیلمێ تەمام ب دی ب پوولەک
بفرۆشی تو حیکمەتێ ب سۆلەک
کەس ناکەتە مەیتەرێ خوە جامێ
ڕا ناگرتن کەسەک نیزامێ
وەقتێ کو مە دی زەمانە ئەڤ ڕەنگ
فیلجوملە ل سەر دراڤێ بوو جەنگ
حەز کر مە ببینە کیمیاگەر
گاڤا کو مەدی نەبوو مویەسسەر
نیسفییە مە پێلەکی عەمەل کر
تەسفییە بێ جەوهەرێ دەغەل کر
قەلبێ مە نەکر قەبوولێ حیلە
قەت بۆ غەرەزێ نەبوو وەسیلە
دین چوو و نەکەت ب دەست مە دینار
پاشێ ژ نەچاری بووینە سەفار
سفرێ خوەیێ خەف مە ئاشکەرا کر